

Cumhuriyet Döneminin Türk Psikoloji Çalışmalarına Katkıları

The Contributions of the Republican Period to Turkish Psychology Studies

Dr. Öğr. Üyesi Temel Alper KARSLI¹, Doç. Dr. Pınar DURSUN KARSLI²

Öz

Psikolojiyi, geçmişini uzun ancak tarihi kısa bir bilim dalı olarak tanımlamak mümkündür. Dünya tarihindeki psikoloji biliminin ortaya çıkışı ile Türkiye'deki psikoloji çalışmalarının başlangıç tarihi nispeten eşzamanlılık göstermektedir. Bu eşzamanlılık, ülkemizdeki psikolojik çalışmaların tarihsel dizgesini de analiz etmeyi zorlaştırmaktadır. Türkiye'deki psikoloji alanındaki çalışmalar, Cumhuriyet dönemi ile birlikte üniversite çatısı altında kurumsal olarak başlamakla birlikte, bu çabaların asıl kökenlerini ilk sistematik Batılılaşma eğilimlerinin başladığı Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemlerinden aldığını bilmekteyiz. Batı'da psikoloji biliminin kişilik, irade, şuur ve bilinç gibi dönemin popüler çalışma konuları, Osmanlı akademisyenleri tarafından oldukça ilgi görmüştür. Pek çok edebi ve felsefi eser bu dönemde meydana getirilmiştir. Bu ilginin altında, bu konuların, zaten Türk-İslam düşünce geleneği içerisinde "ilmü'n-Nefs" başlığı altında çalışılıyor olması yatmaktadır. Bu anlamda, aslında, psikoloji alanı, felsefe ve teoloji alanlarının bir alt dalı olarak görülmektedir. Öte yandan, Türk psikolojisi, Cumhuriyet dönemiyle birlikte, daha önceki dönemlere göre bağımsız bir bilim dalı olarak ayrı bir kimlik kazanmıştır. Türk psikolojisi, sadece pratik birtakım sorunlara çözüm getirmeye çalışan yüzeysel Batı yönelimli bilgi ithalatı yerine, Prof. Dr. Mümtaz Turhan gibi isimlerle, pek çok yerel ve milli dinamikleri de dikkate alan bir bilim dalı haline gelmeye başlamıştır. Bu bağlamda, bu yazının amacı, Türk psikoloji tarihinde, Cumhuriyet dönemi ve öncesinin önemini ortaya koymak ve Cumhuriyet döneminin psikoloji bilimine sunduğu katkıları gözden geçirmektir.

Anahtar Kelimeler: Psikoloji tarihi, Türk psikoloji tarihi, Cumhuriyet dönemi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

It is possible to define psychology as a science with a long but short history. The emergence of psychology in world history and the beginning of Turkish psychological studies are relatively simultaneous. This simultaneity makes it challenging to analyze our country's historical sequence of psychological studies. Although the studies in psychology in Turkey started institutionally under the university's roof during the Republican era, these efforts originated from the Tanzimat and I. Constitutional periods, when the first systematic Westernization tendencies began. Popular study subjects of the period, such as personality, free-will, and consciousness, in Western psychology, received much attention from Ottoman academics. Many literary and philosophical works were created during this period. Underlying this interest lies the fact that these subjects are already being studied under "ilmü'n-Nefs" within the tradition of Turkish-Islamic thought. In this sense, psychology was in fact considered as a philosophy and theology sub-branch. On the other hand, Turkish psychology gained a separate identity as an independent discipline during the Republican period compared to previous periods. Turkish psychology, instead of a superficial Western-oriented import of knowledge that only attempts to solve some practical problems, with the names such as Prof. Dr. Mümtaz Turhan, has started to become a branch of science considering many local and national dynamics. In this context, this article aims to reveal the importance of the Republican period and before in the history of Turkish psychology and to review the contributions of the Republican period to the science of psychology.

Keywords: History of psychology, history of Turkish psychology, the Republican period

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, takarsli@aku.edu.tr

²Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, pdursun@aku.edu.tr

Paper Type: Research

Giriş

Psikoloji bilimi, pşise (ruh, zihin) ile logos (düzenli söz, bilgi) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Kelime olarak “ruh bilgisi” anlamına gelse de, psikoloji biliminin tıpkı diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi, ilgi alanı, konusu ve amacı, bilimsel yöntemler ışığı altında, yani gözlenebilir, ölçülebilir veya kanıtlanabilir insan ve hayvan davranışlarını, zihinsel süreçleri ve tüm bu süreçlerle ilişkili psikolojik, sosyal, manevi ve biyolojik yönleri incelemektir (Gerrig ve Zimbardo, 2012). Görece kısa bir tarihselliğe sahip olan psikoloji bilimi, tüm bilimlerin atası olarak kabul edilen felsefeden kendini ayırabilmiş ve bağımsız bir bilim dalı olarak 19.yüzyılın son çeyreğinde resmi olarak ortaya çıkmıştır. Her ne kadar, bağımsız bir bilimsel alan olarak psikolojinin ortaya çıkışı çoğunlukla W. Wundt’un 1879 yılında Almanya’da Leipzig Üniversitesinde ilk psikoloji laboratuvarı ve kürsüsünü kurması ile *içebakış* (introspection) yöntemini deneysel bir yöntem olarak uygulaması ile başlatılsa da, çeşitli muhalif araştırmacılar, psikolojinin bağımsız bir araştırma alanı olarak esasında belirtilen tarihten çok daha öncesine, yaklaşık olarak 19.yüzyılın ilk çeyreğinde, Fechner ve Weber gibi bilim insanlarının psiko-fizik alanında yaptıkları ilk çalışmalarla ortaya çıktığını savunmaktadırlar (Danziger, 1994). Psikoloji tarihinde karşımıza çıkan bu gibi farklılaşmaların büyük oranda psikoloji tarih yazımının hem ülkemizde hem de dünyada hak ettiği titizlik ve hassasiyetle ele alınmamasından kaynaklandığı söylenebilir (Batur, 2003, 2006). Bundan dolayı, yaşına rağmen derin ve karmaşık bir tarihe sahip olan psikolojinin tarihsel gelişiminin sistematik bir biçimde ortaya konması gecikmiş ve psikoloji alanına dair ahlaki ya da deontolojik tartışmalar da görece kısır bir hale gelmiştir. Özellikle, psikolojinin uzun soğuk savaş yılları boyunca farklı politik/ideolojik ve ekonomik temellerden beslenen Batı ve Sovyet Psikolojileri olmak üzere iki farklı kanat üzerinden nispeten izole kuramsal yaklaşımlar ve literatürler üzerinden ilerlediği de göz önünde bulundurulduğunda, alana özgü sistematik bir tarih yazımının inşa edilmesinin önemi daha iyi anlaşılmaktadır (Karşlı, 2020).

Ne yazık ki, literatürde özellikle yukarıda bahsi geçen farklılıkları ele alan dünya psikoloji tarihi çalışmaları ve buna bağlı olarak gelişen Türk psikoloji tarihi araştırmaları çok kısıtlıdır. Bu bakımdan bu yazı ile özellikle Cumhuriyet döneminde kurumsallaşan Türk psikoloji çalışmalarının tarihsel sürecine bir katkı sunacağımızı düşünmekteyiz. Ancak, nispeten “taze” bir bilim dalı olan psikolojinin dünyadaki yani küresel anlamdaki gelişim veya yapılanma süreci ile Türkiye’deki ilk sistematik Batılılaşma çabalarının baş gösterdiği Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemlerinden itibaren Cumhuriyetin ilanı sonrasına da yansıyan psikoloji alanına özgü akademik gelişmeler arasında bir paralellik mevcuttur. Bu bağlamda, Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte iyice şekillenen Türk psikolojisini anlamak ve daha iyi çerçevelemek için, meseleyi Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı’da Batı kökenli bilimlere ilgi ve bu bilimlerin ülkemize kazandırılmasına ilişkin ilk çabaların başlamasından bu yana ele almak daha doğru olacaktır. Başka bir deyişle, Türk psikoloji tarihine ilişkin ilk çalışmalar kökenlerini Tanzimat ve I. Meşrutiyet döneminden almaktadır. Cumhuriyet dönemiyle ise Türk psikolojisi daha bağımsız bir kimlik kazanmaktadır. Bu kimlikle, Türk psikoloji çalışmaları, Türk kültürünün dolayımına girmiştir. Böylelikle, Türk psikoloji çalışmaları, salt Batı’dan ithal edilen bir bilgi alanı olmaktan çıkıp, Türk kültürüne özgü birtakım dinamikleri içine alan akademik çabalara doğru evrilmiştir denilebilir. Nitekim bu yazıda, temel amacımız, Türk psikolojik çalışmaların kronolojik olarak, akademik gelişimini, Osmanlı eğitim ve akademik sistemindeki yeri, kapsamı ve Cumhuriyet sonrası dönem bağlamında incelemektir. Bunun için yazımızı, öncelikle Cumhuriyet dönemi ve öncesindeki süreci anlatarak, ardından ise Cumhuriyet dönemi ve sonrasındaki gelişmelere odaklanarak üç ana başlık altında sunacağız.

1. Cumhuriyet Dönemi öncesi Psikoloji Bilimine Bakış ve Atılan Temeller

Dünya’da psikolojinin bağımsız bir bilim olarak tarihi, ister W. Wundt’un içebakış çalışmaları ile ister ise Fechner ve Weber’in psikofizik çalışmaları ile başlatılsın, psikolojinin

bağımsız bir araştırma alanı olarak ortaya çıkışı ile psikolojinin Türkiye'deki doğuşu ve gelişim sürecini birbirinden ayırt etmek ilk planda düşünüldüğü kadar kolay değildir. Dünyada psikolojinin bir bilim dalı olarak gelişimi ve ona yöneltilen taleplerin içeriği ve süreç içerisindeki ilerleyişi, kronolojik olarak, Osmanlı İmparatorluğu tarihindeki İslahat Fermanı ya da Tanzimat Fermanı dönemine tekbül etmektedir (Ülken, 2018). Bu nokta, aslında basit bir zamansal veya dönemselsel bir tesadüf değildir. Tam tersi, bir bilim olarak psikolojinin Batı'da ortaya çıkışı ve gelişimi, Osmanlı eğitim ve akademik dünyasında hızlıca karşılık bulmuştur. Her ne kadar bu yazıda amacımız, bir bilim olarak psikolojinin coğrafyamızda gördüğü ilginin kökenini araştırmak olmasa da, psikoloji biliminin Osmanlı akademisinde birden yoğun bir taleple karşılanması ve hatta sosyolojik yazılardan daha fazla rağbet görmesi, hem psikoloji tarihi hem de bilim tarihi bakımından oldukça ilginçtir (bkz. Odabaşı, 2016; Toprak, 2017). Bazı yazarlar bu yoğun ilginin nedenini salt, psikoloji çalışmalarının, sosyoloji ve siyaset çalışmalarından daha güvenli olduğu gerekçesiyle açıklasa da (bkz., Toprak, 2017), biz bu talebi bu kadar basite indirgememek gerektiğini ve bu ilginin, aynı zamanda, Batılılaşma arzusu ve sürecinin kaçınılmaz bir sonucu olduğunu da düşünmekteyiz. Zira, özellikle Tanzimat döneminden itibaren yoğunlaşarak Batı kökenli düşünce akımlarının ve yaşam tarzına ilişkin eğilimlerin, Osmanlı coğrafyasında hem akademik dünya hem de toplumsal uzanımları bağlamında sosyal yaşama belirgin biçimde tesir etmeye başladığı zaten bilinmektedir (Ülken, 2018).

19.yüzyıl sonlarından itibaren başlayarak 20.yüzyıl başlarına kadar uzanan bir dönemde Osmanlı İmparatorluğu çeşitli alanlardaki Batılılaşma ve reformlarla karakterize olan ve ileride Türk modernleşme dönemi olarak tanımlanacak bir dönüşüm süreci içerisine girmiş bulunmaktaydı (bkz., Karakaş, 2022). Tanzimat dönemi boyunca çeşitli alanlardaki Batı kökenli felsefi, bilimsel ve teknik yaklaşımların hızlı bir şekilde Osmanlı toplumsal yaşamına girmeye başladığı görülmektedir. Bu dönemde söz konusu Batı kökenli fikri etkilerden biri de (felsefi, pedagojik, siyasi, ekonomik vb. etkilere ek olarak) yeni yeni gelişmekte olan psikoloji kuramları olarak karşımıza çıkmaktadır (Berkes, 2002; Odabaşı, 2016). Dönemin Osmanlı akademisyen ve entelektüelleri çeşitli eserlerinde, hem edebiyat hem de akademik anlamda toplumsal değişimleri ve Osmanlı İmparatorluğunun küresel anlamda değişen yerini açıklama veya anlama amacıyla, gerek bireysel gerekse toplumsal düzeydeki analizleriyle bu yeni kuramsal yaklaşımlardan yararlanmışlardır (Bilgin, 1988). Bu eserlerden örnek verecek olursak; Ahmet Mithat Efendi (1844-1912) bir yazar ve gazeteci olarak "Felatun Bey ve Rakım Efendi" gibi eserlerinde, geleneksel Osmanlı yaşam tarzı ile Batı tarzı yaşam arasındaki çatışmalara değinerek sosyal psikolojik bir analiz olarak adlandırılabilen bir yaklaşım sergilemektedir (bkz., Mithat Efendi, 2020; Yeşilyurt, 2014). Edebiyat dünyasından diğer bir örnek olarak ise, Ahmet Mithat Efendi'ye benzer bir biçimde, Tanzimat dönemi müelliflerinden Şemseddin Sami (1850-1904) insan davranışı mefhumu ile özel olarak ilgilenmekte ve bu bağlamda psikolojik olarak kabul edilebilecek olan çeşitli konulara sistematik biçimde değinmektedir. Örneğin, "Kamus-ı Türki" adlı eserinde Şemseddin Sami, heyecanlar, duygular ve çeşitli zihinsel hallere ilişkin kavramların Türkçe karşılıklarına değinmektedir (Yavuzarslan, 2004). Şemseddin Sami'nin insan davranışına ilişkin zihinsel bileşenlerin Türkçe karşılıklarına odaklandığı dönemde, Batı psikolojisinde hakim olan yaklaşımın psikolojik deneyimleri o deneyimi meydana getiren bileşenlerine indirgemeyi amaçlayan ve temel deneysel yöntem olarak içebakışı benimseyen yapısalcılık yaklaşımıdır. Buradan hareketle, Osmanlı entelektüellerinin aslında, güncel Batı psikolojisini ne kadar yakından takip ettiklerini de belirtmek gerekmektedir.

Tanzimat döneminde Batı'dan ithal edilen ve dönemin Türk Edebiyatındaki bireysel ve toplumsal çözümlenmelerde etkisini gösteren psikolojik kuramlarının bu denli etkin olmasının temel bir nedeni ise hiç şüphesiz Tanzimat döneminde psikoloji bilgisinin yalnızca birkaç zamane entelektüellerinin kişisel merak ve eğilimi sonucunda bu bilgiyi eserlerinde kullanma çabası değil, aynı zamanda, Tanzimat döneminde eğitim alanında yapılan muhtelif reformlarla farklı düzeylerde yeni okullar açılması ve çeşitli eğitim kademelerindeki müfredata felsefe,

pedagoji ve psikoloji alanında temel derslerin eklenmesidir. Nitekim, özellikle I. Meşrutiyet döneminden itibaren yabancı okulların da yoğun biçimde açılmaya başlaması ve bu okulların Batı eğitim sistemi içerisindeki müfredatı, Türkiye’de de uygulanmaya başlaması sonucunda, felsefe grubu derslerinin ve bu kapsamda psikoloji derslerinin de zorunlu müfredata dahil olmaya başladığı görülmektedir. Öte yandan, salt yabancı okullar değil, çeşitli devlet okullarının ortaokul ve lise kademelerinde psikoloji de dahil olmak üzere felsefe grubu olarak kabul edilen derslerin müfredatta kendilerine yer bulduğu ifade edilebilir. Ayrıca bu süreçte Darülfünun’da da felsefe grubu dersleri verilmekte, özellikle II. Meşrutiyet döneminden itibaren başlayarak Milli Mücadele dönemine kadar devam eden süreçte yine Darülfünun müfredatı kapsamında psikoloji dersleri verilmeye devam edilmektedir. Genel anlamda, Tanzimat döneminin başlarından itibaren psikoloji alanı ile ilgili olarak Darülfünunda ruhiyat veya “ilmü’n-nefs” başlığı altında dersler müfredatta yer almakta ve hatta daha 1869 yılından itibaren, henüz Darülfünunun açılışından önce, Aziz Efendi tarafından “Emzac-i Ekallim” başlığı altında halka açık konferanslar verilmekte, kitap çalışmalarının ve çevirilerin hızla artmaya başladığı görülmektedir (bkz., Kızılgeçit, 2013).

Esasında söz konusu dönemde psikoloji alanına ya da günümüzde psikolojinin belli başlı araştırma konularını veya alt alanlarını içeren meselelere karşı Tanzimat döneminden itibaren yoğunlaşmaya başlayan ilgi için şöyle bir saptama yapmak mümkündür: Türk-İslam düşünce geleneği içerisinde Farabi, İbni Sina, İbni Haldun gibi isimlerden bu yana insan davranışını meydan getiren genetik, toplumsal ve fizyolojik etkenlere ilişkin genel bir merak ve inceleme geleneği zaten hep olagelmıştır (bkz., Atak, 2021). Bu kültürel mirasa ek olarak, 19. yüzyıldan itibaren Batı’da ayrı bir bilimsel uğraşı alanı olarak psikolojinin ortaya çıkmasıyla birlikte bu durum, Osmanlı entelektüel dünyasına da yansımış ve özellikle dikkat, şuur, zeka, idrak, muhakeme ya da yargılama süreç ve becerileri, kişilik, birey üzerindeki psikososyal etkenlere tekrar yoğun şekilde değinilmeye başlanmıştır. “Ruhiyat” alanınca meşgul olunan meseleler bağlamında değerlendirildiğinde ise söz konusu başlıklar, hem fikir ve düşünce dünyamızdaki geleneksel anlamda, İlmün-Nefs’i hem de güncel psikoloji biliminin başlıca ilgi alanlarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Tanzimat döneminde vücuda getirilmiş olan Yusuf Kemal’in “Gayet-ül Beyan Fi Hakikat-ül İnsan Yahut İlm-i Ahval-i Ruh” adlı eseri ile yine yakın yıllarda Hoca Tahsin tarafından kaleme alınmış olan ve 1873 yılında Nadiri Fevzi tarafından yayınlanmış olan “Psikoloji yahut İlm-i Ruh” adlı eserler doğrudan psikoloji alanında oluşturulmuş kitaplar olarak öne çıkmaktadır (Kılıç, 2015; Kızılgeçit, 2013). Yine bu dönemde, ülkemizde psikolojinin bağımsız bir bilim olarak ortaya çıkışı hakkındaki tartışmalar bakımından özellikle Hoca Tahsin’in “Psikoloji yahut İlm-i Ruh” adlı eseri önem taşımaktadır (Kula, 2019). Zira, Darülfünun’da öğretmenlik yapan Hoca Tahsin, psikoloji tabirini Türkçe psikoloji alanyazınında ilk defa kullanmış ve ilk Türkçe psikoloji kitabını yazan kişi olmuştur. Ne yazık ki, bu katkısı bağımsız bir psikoloji kürsüsü çatısı altında olmadığı için hakettiği önem Türk psikoloji tarihi içerisinde gölgelenebilmektedir. Öte yandan, bu dönemde az sayıdaki özgün eserin yanı sıra hem psikoloji ve pedagoji gibi alanlarda hem de felsefe alanı kapsamında (günümüzde ağırlıklı olarak zihin felsefesi alanını ilgilendiren) psikolojik meseleler üzerine Batı’da yayınlanmış olan pek çok kitap da Türkçeye çevrilmeye başlamıştır (bkz. Bilgin, 1988; Kızılgeçit, 2013). Felsefi ve dini kabullere dayalı geleneğe ilişkin diğer bir örnek ise Ahmet Mithat Efendi’nin “İlhamât ve Tağlîtât Psikoloji Yani Fen-i Menâfi’ er-Ruha Dair Bazı Mülâhazât” adlı eseridir (Kılıç, 2015). Bu eserde Ahmet Mithat Efendi, hiçbir insanın bir diğerine benzemediği ve benzemeyeceği gibi kendi içinde bile değişiklik gösterebileceğine işaret ederek dolaylı şekilde bilimin temel amaçlarından biri olan gözlem ve bulguların genellenebilmesi ilkesini psikoloji biliminin yerine getiremeyeceğini ifade etmektedir. Benzer şekilde, Ahmet Mithat Efendi (1844-1912) O. Compayre’den yaptığı “Çocuk, Melekât-ı Uzviye ve Ruhıyesi” adlı çocuk psikolojisi kitabı, Ahmed Naim’in (1873-1934) “Georges L. Fonsegrive’nin Eléments de Philosophie” adlı kitabından yaptığı “Mebâdî-i Felsefeden Birinci Kitap İlmü’n-Nefs” isimli çeviri, Baha Tevfik ve Ahmet Nebil’in Emile Boirac’dan yapılan “Felsefe Yahut Hikmet-i Nazariye Birinci Kitap: İlm-i Ahval-i Ruh” adlı çevirisi belli başlı

örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır (Kılıç, 2015; Kırklaroğlu, 2018). Ahmet Nebil ile Bahâ Tefvik de “Psikoloji İlm-i Ahvâl-i Rûh” adlı eserinde hem felsefenin önemine vurgu yapmakta hem de bilimleri sınıflarken maddi ve manevi bilimler şeklinde bir yol izleyip manevi bilimlerin felsefe ve içtimaiyattan ibaret olduğunu ifade etmektedirler (bkz., Kalaycıoğulları, 2016). Psikoloji ise bu sınıflama içerisinde yalnızca felsefeyi oluşturan dört temel koldan biridir. Tüm bu örnekler ek olarak, Abdullah Cevdet de, Ludwig Büchner tarafından yazılan ve biyolojik determinizm perspektifiyle sinir sistemi işlevleri ile psikolojik süreçler arasındaki ilişkiler üzerinde duran iki kitabını “Fizyolociya ve Hıfz-ı Sıhhat-i Dimağ” ve “Melekât-ı Akliye” isimleriyle çevirerek, sırasıyla 1890 ve 1894 yıllarında yayınlamıştır (bkz., Kılıç, 2015). Nitekim Osmanlı dönemi felsefesinde önemli isimlerden biri olan Şehbenderzade Ahmet Hilmi’ye göre de ilmi uğraşlar fen ve hikmet başlıkları altında ikiye ayrılmakta olup psikoloji bu sınıflamada hikmet kapsamındaki felsefi ilimlerin öznel olan Batıniye kolunu, ahlak ve mantık ile birlikte, teşkil eden üç alandan biri olarak sınıflandırılmaktadır (Halil, 2008).

Yine bu dönemde öğretmen yetiştirmek gibi pratik ve pragmatik birtakım nedenlerle, özellikle II. Meşrutiyet Döneminden itibaren yurtdışına psikoloji ve pedagoji alanlarında lisansüstü düzeyde eğitim almak üzere öğrenciler gönderilmiştir. Bu öğrenciler arasında Cumhuriyet dönemi ve üniversite reformu sonrasında yapmış olduğu gerek özgün eserler ve gerekse çeviri bağlamındaki katkılarıyla, Türk psikoloji ve pedagoji tarihinde önemli bir yer teşkil eden Mustafa Şekip Tunç, Mustafa Rahmi Balaban ve İbrahim Alaettin Gövsa gibi isimler de bulunmaktadır (Bilgin, 1988). Bergson Felsefesinin psikoloji alanındaki temsilcisi olarak nitelenen Mustafa Şekip Tunç felsefe ile psikoloji arasındaki bağlantının muhafaza edilmesini savunmuş, Darülfünunda umumi psikoloji kürsüsünün başında olduğu dönemlerde de bu anlamda psikolojinin felsefe alanına bağlı bir alt alan olarak geleneksel kabulüne ilişkin görüşlerini dile getirmiştir (Bayraktar, 2002).

Tüm bu edebiyattaki ve eğitim alanındaki reformlar, kuşkusuz psikoloji alanına olan ilginin göstergeleri olarak kabul edilmelidir. Ne var ki, söz konusu dönemde Türkiye’de henüz bağımsız bir psikoloji kürsüsü mevcut olmadığı için, tüm bu eğilimler sadece felsefi ve edebi bir ilgi olarak nitelendirilmektedir.

2. Cumhuriyet Döneminde Psikoloji Biliminin Yeniden Doğuşu

Günümüz Türkiye’inde psikoloji biliminin gelişim sürecinde kuşkusuz Cumhuriyet sonrası dönemin önemi oldukça büyüktür. Meşrutiyet dönemlerine benzer ancak farklı nedenlerden dolayı, amansız savaşımlardan genç nüfusu azalmış ve yorgun düşmüş bağımsız bir Türkiye Cumhuriyeti’nde psikoloji bilimine en başta pragmatik ihtiyaçlardan yönelim sağlanmıştır. Bu pragmatik atılımlar, başta nüfus kaybından dolayı öğretmen ihtiyacını karşılamak ve yeni nesillere Cumhuriyet idealleri ile eğitim vermek adına acil bir biçimde pedagoji alanında gerçekleşmiştir. Daha uzun vadede ise üniversite kürsüleri ile bağımsız bir bilim dalı süreci ve sağlık alandaki gelişmeler, yine Cumhuriyet döneminin en önemli kazanımlarındandır. Üniversite sistemindeki yeni düzenlemeler sonucunda, bağımsız pek çok psikoloji kürsüsü kurulmuş, Batı’daki gelişmelere benzer nitelikte özellikle deneysel, örgüt/sosyal psikoloji alanında çalışmalar hızla başlatılmıştır.

Psikoloji biliminin Türk üniversitelerinde ne zaman bağımsız bir bilim dalı olarak temsil edilmeye başlandığı konusu, psikoloji tarihi ile ilgilenen araştırmacılar arasında bugün bile bir tartışma konusudur (bkz., Arkonaç, 1995; Bilgin, 1988; Kağıtçıbaşı, 1995). Bunun nedeni, bir bilim dalı olarak psikolojinin Osmanlı coğrafyasına gelişi, psikoloji derslerinin Darülfünun öncesinde verilmeye başlaması, ardından Darülfünunda Felsefe Bölümü altında ayrı bir kürsü olarak hayata geçiriliş çabaları ile Cumhuriyet sonrası tam bağımsız bir kürsü olarak kuruluşu arasında bazı gecikmelerin olmasıdır. Aslında, bu gecikme ve belirsizlikler, dönemin siyasi, sosyolojik ve tarihsel özellikleri ile de ilgilidir.

Bu konuya biraz derinlemesine değinmek gerekirse, psikoloji biliminin, Türkiye’deki geçmişine ilişkin bir başlangıç noktası belirlerken söz konusu “başlangıç” tanımının

araştırmacılar tarafından nasıl yapıldığı da önemli olmaktadır. Eğer tanımı, psikoloji alanında ilk sistematik dersler vermek gibi akademik bir uğraşı ile sınırlandırırsak, tarihçeyi 1869 yılından, Darülfünun öncesinden itibaren başlatmamız gerekmektedir. Eğer başlangıcı bir üniversite (Darülfünun) bünyesindeki akademik bir birim (kursü) olarak tanımladığımızda ise, resmi başlangıç tarihini 1915 yılına götürmek mantıklı olacaktır (Arkonaç, 1995; Kılıç, 2015). Zira, Türk psikoloji tarihine ilişkin literatürde, bazı kaynaklar, Osmanlı Türkiye'sinde bağımsız bir bilim olarak psikolojinin doğuşuna ilişkin 1915 tarihini vermektedirler (bkz. Batur, 2003, 2006; Kılıç, 2015; Kızılgeçit, 2013). Bu tarih, aslında, Alman İmparatorluğunun bir eğitim veya akademik yardım programı kapsamında Dr. Georg Anschütz'ü görevli olarak Darülfünunda görev yapmak üzere İstanbul'a yollayışına karşılık gelmektedir. Bu nedenle, halen Türk psikoloji tarihinde Dr. Georg Anschütz "kurucu baba" olarak görülmekte veya kabul edilmektedir. Ancak, bu durum bazı soru işaretleri de beraberinde getirmektedir (Batur, 2003).

Dr. Anschütz Türkiye'ye görevli olarak geldiğinde Hamburg Üniversitesinde doktorasını yeni bitirmiş ve öğretim üyesi olarak ilk görevine Darülfünun bünyesinde atanmış bulunmaktadır. Başka bir ifade ile Dr. Anschütz Türk psikoloji tarihine ilişkin çeşitli yazılarda hatalı şekilde belirtildiği üzere henüz bir psikoloji profesörü değil, deneysel psikoloji alanında bir bilim doktorudur (Batur, 2003). Bu bağlamda diğer bir nokta ise, Darülfünun bünyesinde kurulan psikoloji darülmeseisi, bağımsız bir birim değildir ve felsefe kürsüsüne bağlı olarak kurulmuş bulunmaktadır. Başka bir deyişle, Dr. Anschütz bağımsız bir psikoloji kürsüsü kurmaktan öte bir nevi Darülfünun Edebiyat Fakültesi bünyesinde yer alan Felsefe Bölümü içinde bir Psikoloji Anabilim Dalı (ABD) kurmuş bulunmaktadır.

Son olarak da, Dr. Anschütz'ün Darülfünuna görevli olarak geldiği ve kurumda görevli bulunduğu sürecin Osmanlı İmparatorluğu'nun artık aktif olarak I. Dünya Savaşına müdahil olduğu ve ülkedeki hemen her kademedeki eğitim kurumlarının, bu minvalde Darülfünunun da, öğrenci bulmakta zorluk çektiği oldukça karışık ve zorlu bir döneme denk gelmiş olmasıdır. Dolayısıyla, Dr. Anschütz bu dönemde Darülfünun bünyesinde, velev ki, bağımsız bir psikoloji kürsüsü kurmuş olsa bile muhtemelen öğrenci bulması ve mezun etmesi pek de mümkün olmayacak idi. Zira söz konusu dönemde (Birinci Dünya Savaşı yılları boyunca) Darülfünunun Edebiyat Şubesi bünyesindeki branşlarından hiçbir öğrenci mezun olmamıştır. Bu bağlamda belirtilmesi gereken diğer bir önemli husus ise dönemin mevcut şartlarına bağlı olarak Dr. Anschütz'ün kağıt üzerinde bir psikoloji "darülmeseisi" kurmuş olmakla birlikte, 1915 senesindeki gelişinden Mondros Mütarekesi ile Türkiye'den 1918 senesindeki ayrılışına kadar, kağıt üzerindeki öğretmenlik görevi ya da yayınlanmış tek bir makalesi dışında (bkz., Anschütz, 1916), aktif bir rol icra etmemiş olmasıdır. Dolayısıyla, en azından, bağımsız bir akademik birim olma bağlamında veya ders ve araştırma faaliyetleri gibi pratik bir düzlemde, psikoloji biliminin Türkiye'de kurumsal düzeydeki kuruluşunu 1915 senesinde Dr. Anschütz ile başlatmak eldeki veriler ışığında zorlama bir kabul gibi görünmektedir.

Özetle, 1915 yılında Darülfünunda kurulmuş olduğu varsayılan psikoloji kürsüsünün dönemin akademik organizasyon şeması bakımından ne denli bağımsız ve/veya akademik anlamda işlevsel olduğu da kendi içinde ayrı bir tartışma konusudur. Nitekim akademik birim olarak bağımsızlık ve çeşitli bakımlardan akademik işlevsellik gibi hususlar söz konusu olduğunda ise Türkiye'de etkin bir psikoloji biliminin doğuşunun Cumhuriyet dönemi ile birlikte olduğunu kabul etmek daha doğru olacaktır.

3. Cumhuriyet Dönemi ve Sonrası Psikoloji Bilimindeki Kazanımlar

Psikoloji biliminin Osmanlı İmparatorluğu ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'ndeki yolculuğunu ve Cumhuriyet dönemi sonrasında nasıl biçimlendiğini kapsamlı bir biçimde anlamlandırabilmek için gerek psikoloji biliminin Batı'daki süreci gerekse Osmanlı imparatorluğu bağlamı ile ilgili kısa bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. Ardından Cumhuriyet dönemi katkıları toplam dört noktada aktarılacaktır.

Daha önce de bahsedildiği üzere, Tanzimat dönemi Osmanlı İmparatorluğunun sosyolojik, ekonomik, politik ve askeri açıdan pek çok sıkıntıyla karşı karşıya kaldığı ve yeni önlemler almasını, bazı bakımlardan bir reform ve dönüşüm süreci içerisine girmesini gerektiren bir bağlama sahipti. Bu dönemde mevcut problemlerle başa çıkmada özellikle sosyoloji ve psikoloji gibi alanlar ile bu alanlarla bağlantılı pedagoji gibi uygulamalı alanların önem kazanmaya başladığını görmekteyiz. Zira değişim ve dönüşümün uzun vadeli başarısı için kilit noktası olarak eğitim sistemindeki düzenlemeler, mevcut sistem için önem taşımaktaydı. Bu anlamda Batı’da bağımsız bir bilim alanı olarak rüştünü yenice ispat etmeye çalışan psikoloji bilimi hem söz konusu amaçlar ışığında pratik amaçlarla uyumluluğu hem de, mesela sosyoloji alanına göre, daha az siyasi uzanımlı ve birey odaklı olmasıyla ön plana çıkmaktaydı. Nitekim, psikoloji ve pedagoji gibi alanlarda yurtdışına öğrenci gönderme politikasının da öncelikli olarak eğitim politikaları ve öğretmen yetiştirme programı ile iltisaklıdır.

Hiç şüphesiz, psikoloji biliminin Türkiye’ye geldiği dönemlerde kendisinin özellikle Batı’da felsefe alanından henüz ayrılmış, sınırları halen belirsiz ve yöntemsel olarak emekleme aşamasında bir disiplin olması da psikolojik konuların çalışılmasını kolaylaştırmıştır. Bu eğilimde en büyük yatkınlık ise, hali hazırda, Türk-İslam düşünce dünyasında ele alınan muhtelif olgulara ilişkin kadim bir felsefi kabul ve anlayış zemininin mevcut bulunması da sayılmalıdır. Bu bağlamda Batı’da psikoloji biliminin geleneksel olarak kendi olgusal alanı olarak ele alınan meseleler, Türk-İslam düşünce geleneği içerisinde “İlmün-Nefs” başlığı altında İslam Felsefesinin bileşenlerinden biri olarak ele alınmakta, bu anlamda Osmanlı İmparatorluğundaki mevcut akademik kabul ve öğretiler bakımından psikoloji alanı felsefe ve teoloji alanlarının ana kümesinin birer ögesi olarak değerlendirilmekteydi. Örneğin, İzmirli İsmail Hakkı’nın İlmü’n-Nefs adlı eserinin ilk kısmı felsefe alanı ile ilgili olarak genel birtakım başlıklara ayrılmışken, ikinci kısım ise doğrudan bir şekilde psikolojik süreçlere, psikolojik süreçlerle fizyolojik süreçler arasındaki ilişkilere ve İlmü’n-Nefs tarihçesine ayrılmış bulunmaktadır (Kızılgeçit, 2013). Ancak, psikoloji çalışma konuları, Osmanlı akademisyenleri tarafından kendine hızlı ve konforlu bir yer edinmiş olsa da, psikoloji disiplini, genel bir önkabul olarak, dini ve felsefi görüşlerle aynı doğrultuda, ruha dair ve şuur süreçleri ile ilgili bir ilimdir. Bu genel kabulün bir örneği olarak Taşköprülüzade gösterilebilir, Zira 16. yüzyılda yapmış olduğu sınıflandırmada “İlmü ma’rifeti nüfusi’l-insaniyüzyile” (genel anlamda psikoloji bilimi) felsefe ve mevcûdât’ın alt bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Unan, 1997). Elbette, psikoloji biliminin Batı’da bile henüz bağımsız bir bilim olarak emekleme aşamasında iken, Batılı kavramsallaştırmalarla yeni yeni nüfuz etmeye başladığı Osmanlı akademik dünyasında gerçek anlamda bağımsız ve işlevsel bir bilim dalı ve akademik bir birim olarak varlığını sürdürmesi mümkün olamazdı. Bu bağlamda, kendine yeni ve geniş bir yer bulsa da, Türkiye’de psikolojinin Batılı anlamda kendine ait olgusal sınırları ve de akademik kimliği belirli, ürünleri salt çeviri ya da transferden öte bilgi üretmeye dayalı gerçek bir bilimsel alan olarak ortaya çıkışı Cumhuriyet dönemiyle birlikte olmaktadır.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte Türk psikoloji tarihinde belirgin bir paradigma değişimi gözlenmeye başlandığı söylenebilir, ki bu durumu “İlmü’n Nefsten”, “Ruhiyata” geçiş süreci olarak da ele almak mümkündür. Başka bir ifade ile Cumhuriyet dönemi ile birlikte psikoloji bilimini felsefe ve dini ilimlerin bir alt alanı olarak sınıflandıran geleneksel yaklaşımdan psikolojinin, yukarıda da ifade edilmiş olduğu üzere, olgusal sınırları ve akademik hüviyeti belirli ve bağımsız bir bilim alanına doğru evrildiği bir sürecin başladığı söylenebilir. Bu dönüşüm süreci kendini psikolojinin Batı kökenli bir bilim alanı olarak Osmanlı Türkiye’sine giriş yaptığı Tanzimat dönemindeki durumuna kıyasla dört temel nokta üzerinden meydana gelen kırılma ile de göstermektedir.

Bu noktalardan ilki, Cumhuriyet sonrası Türk psikolojisi’nin, psikoloji biliminin Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerinde olduğu üzere, yalnızca Batı kaynaklı yayınların Türkçeye çevrilmesinden ya da salt pratik ve dönemsel birtakım meselelere çözüm bulmak amacıyla ithalinden daha öte aktif olarak araştırmaya ve bilgi üretmeye yönelik bir süreç

içerisine girmesi olarak ifade edilebilir. İkinci bir nokta ise, psikoloji alanının artık Darülfünundaki başka bir bölüm-felsefe-altındaki bir kürsü olmaktan çıkarak, 1933 yılındaki üniversite reformundan itibaren yeni adıyla artık İstanbul Üniversitesinde “Umumi ve Tecrübi” (deneysel) psikoloji olmak üzere kendi kürsülerini içeren bağımsız bir birim haline gelmesini, diğer bir ifade ile felsefe alanından resmi olarak ayrışmasıdır. Bu anlamda I. Dünya Savaşı'nın 1918 yılındaki bitişi ile Wilhelm Peters başkanlığında psikoloji eğitiminin de o arada yeniden düzenlendiği 1933 reformu arasındaki süreç bir geçiş dönemi olarak ele alınabilir, zira bu dönemde Mustafa Şekip Tunç ve Nurettin Topçu felsefe bölümü altında psikoloji dersleri vermeye sürdürmüşlerdir.

Üçüncü nokta ise Cumhuriyet dönemi ile II. Meşrutiyet Dönemindeki ilgili politikadan farklı olarak, çeşitli diğer bölümlerle birlikte psikoloji alanında da yurt dışına dönüştürme üniversitede görev almaları amacıyla lisansüstü çalışmalarda bulunmak üzere öğrenci gönderilmesi olarak belirtilebilir. Bu minvalde dördüncü nokta ise Cumhuriyet sonrası psikolojinin nispeten kısa bir süreç içerisinde Batı kaynaklı bilginin doğrudan kabul ve tatbik edildiği olağan bilimsel bir faaliyet alanı olmaktan öte ilgili meseleler üzerinden yerelleşmeye ve kendi içinde bir kriz algısı geliştirmeye başlayan bir alan haline gelmesidir.

Özellikle üçüncü ve dördüncü noktalar bağlamında psikoloji biliminin Cumhuriyet dönemi ve 1933 reformu sonrasında sergilediği büyüme ve ilerleme süreçlerinin belli başlı göstergelerinden biri olarak örneğin Prof. Dr. Mümtaz Turhan'ın değerli bilimsel katkıları Cumhuriyet sonrası Türk psikoloji tarihinde önemli bir yer ve misal teşkil etmektedir. Prof. Dr. Mümtaz Turhan'ın çalışmalarının önemi ve Türk bilim dünyasına deneysel ve sosyal psikoloji ile sosyoloji alanlarındaki katkıları pek çok akademik çalışmada zikredilmekle her ne kadar odağımız olmasa da, mevcut yazı kapsamında, üzerinde durduğumuz noktalar bağlamında canlı bir örnek teşkil etmektedir. Prof. Dr. Mümtaz Turhan'ın psikoloji alanında daha sonra İstanbul Üniversitesi deneysel psikoloji kürsüsünde görev almak üzere Almanya'ya yüksek öğrenim için gönderilmiş olması, Cumhuriyet döneminin psikoloji alanında eğitim almak üzere yurt dışına öğrenci gönderme politikasının, II. Meşrutiyet dönemindeki muadili politikalarından akademik amaç, beklenti ve Türk psikolojisinin geleceğine ilişkin vizyon bağlamında farklılaşması anlamında son derece önemli bir gösterge teşkil etmektedir. Ki, bu hususu daha da perçinler biçimde Prof. Dr. Mümtaz Turhan deneysel psikoloji doktorası sonrasında kültür değişimi süreçlerinin etkileri üzerine yapmış olduğu bir seri önemli çalışmanın beğenilmesi üzerine sosyal psikoloji alanında İngiltere'de Cambridge Üniversitesinde dünyaca ünlü psikolog Prof. Bartlett'in da desteği ile ikinci bir doktora da yapmış bulunmaktadır. Deneysel ve sosyal psikoloji alanlarındaki derin birikimi ile Prof. Dr. Mümtaz Turhan, bireyin toplumsal ve kültürel boyutları ve bu boyutlarda meydana gelen değişimlerin, bireysel ve sosyal-psikolojik düzeylerdeki etkilerini, yerli ve milli bir toplum ve kültür anlayışı geleneğinin doğması amacıyla kullanmıştır. Bu değerli katkıları, hem Cumhuriyet dönemi sonrası Türk psikolojisinin gelişimi hem de Cumhuriyet döneminin Türk psikoloji tarihi üzerindeki müspet etkisi bakımından en mühim gösterge ve mihenk taşlarından biri olarak ön plana çıkmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Hem genel psikoloji tarihinden hem de psikolojinin Türkiye'deki tarihçesinden söz ederken, her şeyden önce psikolojinin bir bilim dalı olarak ilgilendiği olguların çevresel, kültürel ve biyolojik yönleriyle çok boyutlu ve çok düzeyli bir yapıya sahip olmasından kaynaklı kendi içinde sancılı bir süreç olduğunu da mutlaka göz önünde bulundurmak gerekmektedir. O nedenle, diğer bilimlere göre, psikoloji tarihini hem genel hem de yerel anlamda ortaya koyabilmek kolay değildir.

Nitekim, Psikoloji biliminin Batı'daki başlangıcını belirlemek, önceki paragraflarda da bahsedildiği üzere tartışmalara açıktır. Yazımızın odağı açısından ise, psikoloji biliminin başlangıç tarihini, ister Wilhelm Wundt'un içebakış çalışmaları ile istersek Fechner ve Weber'in psikofizik çalışmaları ile tanımlayalım, psikolojinin felsefe alanından koptuğu, kendini bir bilim

dalı olarak ispat çabası içerisine girdiği ve bilimsel sınırlarının yenice belirginleştiği dönem, Osmanlı imparatorluğundaki 19. yüzyıl modernleşme hareketlerine denk gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu bu dönemde, sosyo-politik ve ekonomik bakımlardan kapsamlı bir değişim ve dönüşüm süreci içerisine girmişti. Dolayısıyla genel psikoloji tarihi, aynı zamanda, Türk reform tarihi ile de dönemsellik bakımından paralellik arz etmektedir. Bu benzerlik, Osmanlı entelektüel ve akademisyenlerinin, psikolojik çalışmalara, Türk-İslam felsefesi arka planı ve sosyo-politik iklim nedeniyle daha fazla ilgiyle yaklaşımlarını sağlamıştır. Nitekim, pekçok edebi ve felsefi eser bu dönemde çevrilmiş ya da yazılmış ve içerisinde geniş psikolojik analizlere yer verilmiştir. Ancak, yukarıda bahsedilen eşzamanlılık aynı zamanda, psikoloji biliminin Türkiye’deki resmi ortaya çıkışı ve kabulü ile ilgili belirsizliklere neden olmuştur. Kimi yazar ve araştırmacılar, psikoloji kürsünün kuruluşunu, Darülfünun öncesi psikoloji ile ilgili derslerin verilmesi gerekçesiyle 1869 yılına kadar götürse de, kimileri de bu başlangıcı, Alman akademisyen Dr. Anschütz’ün 1915 yılındaki Darülfünunda Felsefe bölümü içindeki Psikoloji ABD kuruluşu ile sınırlı tutmaktadır (bkz. Arkonaç, 1995; Batur, 2006). Ancak, bize göre, Türkiye’de kurumsal anlamda, psikolojinin Cumhuriyet dönemi ile birlikte etkin bir bağımsız akademik birim ve bilim dalı olarak Türk akademisinde hayat bulduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Bu süreç, bir paradigma değişimi ile nitelendirilebilecek “İlmü’n Nefsten”, “Ruhiyata” geçiş süreci olarak da tanımlanabilir. Cumhuriyet dönemi ile birlikte psikoloji bilimi, felsefe ve dini ilimlerin bir alt alanı olarak sınıflandıran geleneksel yaklaşımdan, kendi olgusal sınırlılıkları ve önkabulleri olan bilimsel bir disipline dönüşmüştür. Kısaca, Türkiye’deki psikoloji tarihinin çok yönlü ve çok katmanlı yapısına ilişkin değinilen noktaları da göz önünde bulundurarak, psikoloji biliminin Türkiye’de, Osmanlı döneminde temelleri atılmış ancak bağımsız ve gerçek anlamda işlevsel bir akademik birim olarak teşekkül sürecinin tamamlanmasının ise Cumhuriyet dönemi ile birlikte gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Anschütz, G. (1916). İnsanların Ahval-i Ruhiyeleri Arasındaki Ferdi Farklar Hakkında Tetkikler. *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 1(5), 475-480.
- Arkonaç, S. A. (1995). İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü 80. Yılı, *Türk Psikoloji Bülteni*, 2, 91-95.
- Atak, M. (2021). İslam’da psikoloji tarihi. *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 6(1), 71-93.
- Batur, S. (2003). Türkiye’de psikoloji tarihi yazımı üzerine. *Toplum ve Bilim*, 98, 255-264.
- Batur, S. (2006). Türkiye’de psikolojinin kurumsallaşmasında toplumsal ve politik belirleyenler. *Toplum ve Bilim*, 107, 1-9.
- Bayraktar, L. (2002). Mustafa Şekip Tunç Düşüncesinde Model İnsanı Yaratacak olan Eğitim Anlayışı. *Felsefe Dünyası*, 1(35), 160-166.
- Berkes, N. (2002) *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.
- Bilgin, N. (1988). *Başlangıcından günümüze Türk psikoloji bibliyografyası*. Ege Üniversitesi Matbaası.
- Danziger, K. (1994). Does the history of psychology have a future? *Theory & Psychology*, 4(4), 467-484. <https://doi.org/10.1177/0959354394044001>
- Gerrig, R. J., & Zimbardo, P. G. (2012). *Psikolojiye Giriş, Psikoloji ve Yaşam*. (Çev. ed. G. Sart). Nobel Akademik Yayıncılık (orjinal çalışma basım tarihi, 2010).
- Halil, A. N. (2008). *Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi'nin düşünce hayatı*. (Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kağıtçıbaşı, C. (1995). History and Development of Psychology in Turkey. *The Origins and Development of Psychology: Some National and Regional Perspectives*, 29(6), 729-738.

- Kalaycıoğulları, İ. (2016). Şemseddin Sami'den Ahmet Nebil'e Yeni İnsan Algısının Doğuşu. *Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), 181-195.
- Karakaş, M. (2022). Türk modernleşmesi üzerine değerlendirmeler. *Sosyologca*, (24), 109-120.
- Karlı, T. A. (2020). Sovyet Psikolojisindeki Amaçsal Eylem Vurgusu Ekseninde Tarihsel-Toplumsal Yaklaşım Ve Dinamik Lokalizasyonculuk Görüşünün Tarihten Günümüze Etkileri: Güncel Bazı Yaklaşımların Psikoloji Tarihindeki Kökleri. *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi*, 7(1), 47-65.
- Kılıç, R. (2015). Türkiye'de Modern Psikolojinin Tarihi:İlm-i Ahvâl-i Ruh'İlmü'n-Nefs/Ruhiyüzyıl. *Kebikec: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırma Dergisi*, 40, 21-36.
- Kırklaroğlu, H. (2018). Bilim tarihi açısından psikoloji ve bilimselliği üzerine tartışma. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(13), 194-210.
- Kızılgeçit, M. (2013). İzmirli İsmail Hakkı'nın "İlmü'n-Nefs" inde Modern Psikoloji Tarihi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13(3), 157-173.
- Kula, T. (2019). Son Dönem Osmanlı Bilim Tarihinde Modern Psikolojinin Öncülerinden Hoca Tahsin ve Psikoloji Yahut İlm-İ Ruh. *Turkish Studies Social Sciences*, 14(6), 3191-3210.
- Mithat Efendi, A. (2020). *Felatun bey ile rakım efendi*. Salon Yayınları.
- Odabaşı, İ. (2016). Osmanlı Matbuatında Milliyetçilik ve Psikoloji. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 75-117. <https://doi.org/10.32739/uskudarsbd.2.2.8>
- Toprak, Z. (2017). Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'si'ne Sosyolojinin Evrimi: 1908: 1945. H. Erbaş (Ed), *Sosyal Bilimler Tarihini Keşfediyor-DTCF Bilim Çevresi ve Sonrası* içinde (ss 43-74). Sentez Yayın ve Dağıtım Öğretim Kurumları.
- Unan, F. (1997). Taşköprülü-Zade'nin Kaleminden XVI. Yüzyılın "İlim" ve "alim" Anlayışı. H. İncik ve ark. (Ed), *Osmanlı Araştırmaları XVII* içinde (ss. 149-264). Enderun Kitabevi.
- Ülken, H.Z. (2018). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. (14.basım). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yavuzarslan, P. (2004). Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri Ve Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-İ Türkî'si. *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44(2), 185-202.
- Yeşilyurt, Ş. (2014). *Ahmet Mithat Efendi'nin Romancılığı*. Akçağ Yayınları.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 60

2. yazar katkı oranı : % 40